

Fülöp Géza, az olvasástörténet művelője*

2007 őszén a nagykőrösi Városi Könyvtár összevonták az Arany János Művelődési Otthonnal. Veszni látszott az 1980–90-es évek fordulójától viselt Szabó Károly név. Kitalálták hát, hogy a 170 éve alapított olvasókört felélesztik és róla nevezik el. Mivel annak idején Fülöp Géza (1928–1998) indokolta, miért illendő, hogy a nagykőrösi Városi Könyvtár Szabó Károly nevét viselje, ragaszkodtak, hogy róla is emlékezzünk meg. Ekkor döbbsentem rá, hogy 2008 két ok miatt is kerek évfordulója Fülöp Gézának. A január derekán tartott olvasóköri alakuló ülésen emlékeztettem rá, hogy március 5-én 80 éves lenne, de 10 éve már nem lehet közöttünk. Mint a Kovács Máté Alapítvány kuratóriumának tagjai illendőnek tartottuk, hogy első elnökünkre, Kovács Máté szellemének egyik leghűségesebb ápolójának életművére emlékeztessük barátait, tanítványait, tisztelőit.

Még egy előzetes. 2006 elején Barátné Hajdu Ágnes kéziratot kért tőlem édesapja 80. születésnapját köszöntő kötetbe. Mivel nem szoktam asztalfióknak írni, csak egy félkész vázlatom volt az olvasástörténetnek a klasszikus könyvtártörténetre gyakorolt hatásáról. Azt kellett kitalálni, mint kössem össze az olvasókörök történetét kutató jeles barátom szép ünnepével. Hamar kialakult a gondolatmenet: az olvasóköröket az olvasni, művelődni vágyók hozták létre, könyvtáruk magán viselte használói igényeit. Ezért, aki az olvasókörök múltját kutatja, óhatatlanul olvasástörténetet művel. Hozzáteszem: aki ezt teszi, az a legátfogóbb módon könyvtártörténész. A két Géza szellemi rokonsága és barátsága külön is érdekes téma lehetne: Hajdu Géza 1973-ban írta hódmezővásárhelyi olvasókörökről szakdolgozatát, mely 1977-ben jelent meg könyvalakban. Fülöp Géza 1975-ben lett kandidátus – a Tudományos Minősítő Bizottság lassabban dolgozott! – és 1978-ban jelent meg *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* című átfogó monográfiája, amelyről most szólni szeretnék.

A tudományterületek a szerint eltérőek, mely nézőpontból vizsgálják természeti és társadalmi környezetünket. Én arra szeretnék rámutatni, hogy Fülöp Géza a hazai olvasó-, olvasástörténet művelője volt. Olyan irodalomtörténész, akit nem az írók és műveik, inkább az utóbbiak közreadása, terjesztése és befogadása foglalkoztatott. Más összefüggésben viszont érdeklődése tágabb volt, kiterjedt a művelődés szélesebb körére.

* A dolgozat eredetileg – az alkalomhoz illő életrajzi és a nem szakközönségnek szánt olvasástörténeti kiegészítésekkel – a nagykőrösi városi könyvtár mellett szervezett Szabó Károly olvasókör (újja)alakulására készült és ott hangzott el 2008. január 23-án. Mostani változatát a szerző, a Kovács Máté Alapítvány kuratóriumának elnöke – mint a Fülöp Géza megemlékezések kezdeményezője – az MKE vándorgyűlésen a Társadalomtudományi Szekcióval közös megemlékezésre dolgozta át, de végül is a szélesebbkörű megismertetés reményében publikálása mellett döntött, a megemlékezés túlsúfoltságának elkerülésére és teret engedve mások megszólalásának.

A XVIII. század második felében és a századfordulón zajlott Nyugat-Európában a második olvasási forradalom, amely polgári olvasóközönset eredményezett, s az intenzív (memorizáló) olvasást felváltotta, illetve az extenzívvel kiegészítette. Az olvasás az emberek életének meghatározó részévé vált. E kor olvasója már mohón, sokat és sokfélét, éles kritikai hozzáállással, saját boldogulása érdekében, szabadidejében saját gyönyörűségére, nem ritkán gondjai elől menekülve olvasott. A magyarul is megjelent nyugat-európai olvasástörténet Fülöp Géza korszakával foglalkozó fejezetének szerzője, Reinhard Wittmann szerint a XVIII. század második felében újszerű intézmények tettek lehetővé vásárlás nélküli olvasást – olvasótársaságok, kölcsönkönyvtárak. Fülöp Géza kutatásai bizonyították, hogy nem sokkal utánuk, példájukra, a felvilágosodással indulva, a reformkor végére hazánkban is modern olvasóközönset alakult. Magyarországon is létrejöttek az olvasnivalóhoz való hozzájutás tagdíjas és részvényesi keretei. A sokféle elnevezésű szerveződésekben közös, hogy saját elhatározásból, a maguk hasznára és örömeire, saját pénzükből szervezeteket hoztak létre, amelyeknek keretében olvasni, felolvasni, az olvasottakat megvitatni lehetett; bennük egymástól tanulás, politizálás, a lassan kialakuló szabadidő kulturált eltöltésére nyílt mód. E formációk alapja az igényeik, szükségleteik és pénztárcájuk lehetőségei szerint beszerzett könyvek, előfizetett hírlapok és folyóiratok alkotta könyvtár volt.

Fülöp Géza olvasóközönset-történeti monográfiát írt, érdemi előzmények nélkül. Brit, francia, német olasz, spanyol szerzők ez irányú próbálkozásaira nem található hivatkozás művében. Más hazai munkák egy-egy földrajzi terület egyleti és körüli könyvtárait tárta fel – tiszteletet érdemlő munkával.

Az ELTE tanszékén az írás-, könyv- és könyvtártörténeti antológia munkálatai 1957-ben indultak. Fülöp Géza a szatmári békétől az 1848-as forradalomig tartó időszakot kapta. Részt vett a források összegyűjtésében, feltárásában. Szövegek kiválogatása, jegyzetekkel való ellátása, tömör bevezetők írása lett a feladata. Két fejezetében korrekt módon követte munkahelyi mestere, Kovács Máté bibliológiai tudományfelfogását, amely az antológiának és az egyetemi oktatásnak elméleti alapvetése lett. Fülöp Géza bibliológiai gondolkodás jellemezte. Oktatóként, tanácskezelőként az ezredforduló új fejleményeire, kihívásaira, a telekommunikáció és az informatika eredményeire is ennek a továbbfejlesztésével és alkotó módon tudott reagálni.

Az antológia, a társadalmi és művelődési viszonyokból kiinduló, a nyomdászatot, a könyv- és sajtókiadást, -terjesztést bemutató, a könyvtárak és az olvasás történetét ezekbe ágyazó munka jó előkészület, a források széles körét megismertető feladat volt Fülöp Géza számára. Kimunkálhatta kutatási metodikáját és kipróbálhatta tudományos vizsgálódásainak eszmerendszerét. Az antológia szikár tömörségű bevezető tanulmányokat engedett meg. Egyetemi jegyzetében is a terjedelem kisebb része jutott az olvasóközönset és a szolgálatára rendelt könyvtárak megtárgyalására. Jegyzetében a tantervi követelményeknek megfelelően a könyvkultúra 291 oldal, a könyvtári kultúra csak 84 lapnyi terjedelmű.

Az antológiát Kovács Máté első lépésnek szánta monográfiák felé. E szándék azóta is csak Fülöp Géza az 1772–1848 közötti korszakokat feldolgozó munkájában testesült meg.

A bibliológián túl, Fülöp Géza biztonnyal épített tanára, Horváth János felfogására, aki az irodalmi élet értelmezésébe beemelte – az író és műve mellé – a harmadik

meghatározó tényezőt, az olvasót. Fülöp Géza a könyv–könyvtáros–olvasó hármasságát vallotta.

Felmerülhet példaként Jakó Zsigmond is. Fülöp Géza hagyatéka segíthetne eldönteni, ismerte-e kutatásai elején Jakó koncepcióját. Kétségtelenül létezett kapcsolat, barátság Fülöp Géza és Jakó Zsigmond, meg tanítványai között. Monok István szerint Jakó Zsigmond egy 1957-ben keletkezett írása „*az olvasmány- és könyvtártörténeti kutatások programjának fogható fel.*” Fülöp Géza könyvében erre nem, de Jakó 1976-os tanulmánykötetére hivatkozott. Jakó pedig *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben* című tanulmányban Fülöp Géza addig publikált könyvrészletére utalt.

Fülöp Géza könyve olvasó-, olvasmány-, olvasástörténet is. Ebben a nyugat-európai olvasási forradalmat is kísérő jelenségekre mutatható rá. Például nálunk is olvasmány lett a könyv. Széleskörűen új eszméket terjesztett, világi tárgyú történetekkel gyönyörködtette az olvasókat. Ugyanakkor a német nyelvterületre is jellemzően, a kortársak a magyar olvasókat is igyekeztek az új útról letéríteni. Faludi Ferenc például óvta a nőket regényes, világi témájú szépirodalmi művek olvasásától, s erkölcsnemesítő, vallásos könyveket ajánlott figyelmükbe. Kármán József viszont az *Uránia* című folyóirattal színvonalas irodalmat igyekezett a nők kezébe adni. Mások vitairatokban támadták az új olvasási szokásokat. Számos példa mutatja: az olvasóközönség harc közben született meg.

A XVIII. század végéig nem volt publikum Magyarországon. Olvasóközönség „*az irodalmi élet polgári fejlődésével egy időben és párhuzamosan, tudatos közönség-szervezői tevékenység révén alakult ki a felvilágosodás idején és a reformkorban, s tanulmányunknak – írta bevezetőjében Fülöp Géza – éppen e közönség-szervező folyamatnak és az eredményeként kialakult magyar olvasóközönség nagyságának, társadalmi tagozódásának és olvasási kultúrájának vizsgálata a célja.*” Az elődök részeredményeit felhasználta, de a hely- és irodalomtörténet, a társadalom-, hivatal-, tudomány- és könyvtártörténet tárgykörébe vágó források, például könyvtárjegyzékek és adományiratok, olvasmánynaplók, alapszabályok széles körét feltárva kiterjedt alapkutatásokat is végzett. Ehhez adekvát módszertant és szemléletet használt. Könyvében aztán a részeredmények rendszerré, egységes egészévé álltak össze. Felhasználta a korabeli időszaki sajtó közleményeit, olvasókabinetek és kölcsönkönyvtárak használati szabályzatait és katalógusait, kaszinói, társalkodó- és olvasóegyleti könyvtárak alapszabályait, tagnévsorait és könyvjegyzékeit. „*A közönség-szervezésnek elsősorban az intézményes, egyesületi formáit vizsgáljuk, mert e keretben történt a széles rétegek, a nem hivatásukból, foglalkozásukból adódóan olvasók, az ún. átlagolvasók olvasóvá nevelése.*” Rövid nemzetközi kitekintése mutatja, akkor még Európa sem ismert olvasási forradalmakat.

Könyvében Fülöp Géza nem az antológiában érvényesült bibliológiai modellt követte. Röviden tárgyalta a történelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok alakulását. Az olvasóközönség felderítése, sokoldalú bemutatása állt műve középpontjában. Másik fő témája a könyvgyűjtés intézményes, civilszervezeti, könyvtári formáinak a bemutatása volt. Ezeket kölcsönhatásukban írta le. A könyv- és lapkiadás, -terjesztés monografikus feltárását később doktori értekezésében végezte el. Könyvében a sajtó, a könyvek közönség-szervező munkáját írta le.

Fülöp szerint „*a reformkori kölcsönkönyvtárak kétségtelen művelődési jelentőségük ellenére is egyéni üzleti vállalkozások, a kaszinók, társalkodó egyletek és*

olvasóegyesületek, továbbá az iskolai diáktársaságok és a köznép művelésére alakult különféle egyletek is társadalmi vagy felekezeti eredetű képződmények voltak. Közülük a kölcsönkönyvtárak mindenki számára nyitva álltak, a többi intézmény, egyesület csak tagjai, azaz egy szűkebb réteg számára nyújtott olvasási, művelődési lehetőséget. Magyarországon az egész lakosság igényeinek megfelelő, az olvasóközönség minden részének érdeklődését kielégítő közkönyvtáriügy a XIX. század közepéig nem fejlődött ki, holott a nyilvános könyvtárak fontos művelődési szerepét már a felvilágosodás idején számos tudós, művelődéspolitikus és magánkönyvgyűjtő felismerte és hangoztatta, s létrehozásukra törekvő kísérletek és az eredmények is magánemberek nevéhez fűződnek vagy társadalmi összefogás révén születtek meg a reformkorban is. A bécsi udvar és az aulikus magyar kormányzat e téren is keveset tett a magyar művelődés ügyéért.” Minden szava igaz, de ez nem csak Magyarországra jellemző. A század közepéig sehol a világon nem jöttek létre a társadalom minden rétegére figyelemmel lévő nyilvános közkönyvtárak. Angliában is az 1850-ben kiadott Library Act, illetve az USA-ban az egyes államok korabeli intézkedései indították útjára. Az olvasót két évezreden át magánkönyvtárak szolgálták. Polgári olvasóközönség létrejöttéhez közkönyvtárakra volt szükség – éppen azért, mert olyanok is olvasni akartak, akik önmaguk kiszolgálására alkalmas magánkönyvtárat sem voltak képesek fenntartani. A közkönyvtár ilyen módon magánkönyvtár hiányát vagy hiányosságait pótolja.

A hazai könyvtártörténetben novum volt, hogy Fülöp Géza – az uralkodók, az oktatás, az egyházak és főpapok–főurak mellett – a középnemesség, sőt az alsóbb rétegek olvasási és könyvtárkultúrájára is kiterjesztette a figyelmét. Mikor részleteket publikált, a birtokos nemesség könyvtári kultúráját, a sajtónak az olvasásra nevelésben betöltött szerepét, a köznép olvasását elősegítő szervezetek létrehozására irányuló tervezeteket emelte ki.

Fülöp Géza könyvét az irodalmárok és könyvtárosok nem egyformán értékelték. Utóbbiak örömmel fogadták, az előbbieket hiányérzetüket sorolták. Kifogásolták, hogy kutatói módszere nem eléggé érzékeny és összetett, veszélyeket rejt magában. Mivel irodalmi érték kategóriák felől közelítettek, nem szívesen vettek tudomást az olvasóközönség olvasási motivációi és a tudomány oldaláról kiszabott mérce különbségéről. Nem vették figyelembe, hogy a mindig rétegzett olvasóközönség eltérő módon olvas. Nem ritkán alacsonyabb minőséget választ, máskor értékeset is olvas a maga módján, sőt az eltérő társadalmi státusúak keresztbe is olvasnak. „*Kisfaludy Sándor könyvet juttat el sok addig nem olvasó ember kezébe, verskedvelésre, irodalomszeretetre szoktat: olvasásra – írta egyikük. – De élmény helyett kellemes pótlékot csillogtat olvasmányélményként, valóság helyett a valóság látszatát, szerelem helyett érzélgést, érzelem helyett modort. Népszerűsége egyszerre jelenti e korban az olvasott könyvek számának emelkedését s e kor emberében a valóságtól való megriadás, a modoros kesergés, a fellengzős örömködés eluralkodó szellemét: a fogékonyság erőteljes növekedését, olvasásra, megalkuvásra.*” Szinte a kortárs ellentáborral fanyalogtak.

Az olvasástörténet felől az irodalomtörténeti nézőponttal az a baj, hogy tárgya nem az írásbeliség a maga teljességében, hanem a szépirodalmi művek fejlődéstörténete. A XVI–XVIII. században még komplex tudomány, a historia litteraria az írásbeliségen alapuló tudás rendszerezésének tudománya. A koncepcionális elkülönülés a XVIII. század végén kezdődött. A könyvtártudomány elődjének is

számító historia litterariából irodalomtörténet, tudománytörténet és bibliográfia lett. Az irodalomtudomány képviselői Fülöp Géza saját értékrendszerüket kérték számon, ő viszont jól tette, hogy a vizsgált időszak tudományos felfogásának megfelelően járt el, és nem későbbi korszak értékkritériumait vetítette vissza.

Fülöp Géza doktori értekezéséről szólva érdemes aláhúzni, hogy ebben arra koncentrált, az olvasóközönség milyen könyvkultúrát igényelt és tudott eltartani. Nevezhetjük ezt reciprok bibliológiának is, mert nem a könyvkultúrából vezeti le a terjesztést, benne a könyvtári kultúrát, hanem fordítva: az olvasóközönség igényeinek felelteti meg a könyvelőállítási és terjesztési helyzetét. Az induktív bibliológiai megközelítéstől eljutott a dedukcióhoz.

Doktori értekezése nem szerepel emlékkötetében lévő biobibliográfiában, maga sem vette fel kiegészítései közé. Meglehet, megjelenésére várt, és maga sem gondolta életművét befejezettnak. 1995-ben az opponensek is az értekezés közeli megjelenésével számoltak. Tervezte ezt, és kilátásai ígéretesek voltak. Külön utánajárás derítheti ki, miért nem sikerült az elkövetkező három évben, Fülöp Géza életében. S miért nem gondoskodott az utókor tíz év alatt sem a pótlásról? Újabban a Kovács Máté Alapítvány próbálja a csorbát kiküszöbölni.

Hogy Fülöp Géza könyv-, könyvtár- és olvasóközönség-történeti munkásságát a hazai tudománytörténetben elhelyezhessük, viszonyításul a szintén erdélyi inspirációra, Fülöp Géza könyve megjelenése után, 1979-ben indult *A Kárpát-medence korai olvasmányai* című program jöhet szóba. A Keserű Bálint és Monok István által irányított szegedi műhely is hasonló szemlélettel, metodikával, forrásanyaggal dolgozva új irányt szabott a két évszázad megítéléséhez. Feltárták Fülöp Géza korszakának előzményeit. „*A korszak könyves kultúrájának bemutatásakor célszerűbb a pusztán könyvtártörténeti szempontok helyett az ennél lényegesen összetettebb olvasmánytörténet nézőpontját választani, hiszen a könyvtár-építéssel, a könyvtári berendezések, a könyvtári visszakereshetőség (raktári jelzetek) és a könyvtárakról való gondolkodás történetén kívül az olvasmánytörténet a könyvtártörténet valamennyi kérdésére választ tud adni*” – írta Monok István. Ezt tette Fülöp Géza is. Ő és a szegediek szinkronban voltak, vannak a nyugat-európai irányokkal. Fülöp Géza és Kókay György, majd a szegediek új szellemet hoztak a hazai könyv- és könyvtári kultúra múltjának kutatásában. A bibliológiától induló Fülöp Géza az olvasástörténet terén is jelentőset alkotott.

Fülöp Gézát nem beskatulyázni akartam az olvasás-, olvasó-, olvasmánytörténetbe, csak eddig kevésbé közzájon forgó eredményeit szerettem volna hangsúlyozni. Egyetértek Vajda Kornéllal. Arra kérdésére, mi volt Fülöp Géza: könyvtáros, könyvtártudós, irodalomtörténész, olvasáskutató, művelődéstörténész vagy egyszerűen történész? – így válaszolt: mindegyik, „*de nem a régiek szinkretikus [felszínesen ötvözött] módján. Nem egymástól független tudásanyagot hordott össze, állított szervesen egymás mellé. [...] Így válhatott műve paradigmatisá, olyan alkotássá, amely metodikailag is iskolateremtő*”. Nálunk, Vas megyében úgy mondják: jó ember volt.

Tóth Gyula